ADRIAN CHIRCU
(Cluj-Napoca)

UN VECHI SUFIX ADVERBIAL REGIONAL: *-UL*

0. În rândurile de mai jos, ne propunem să urmărim modul în care a apărut şi a funcţionat în limba română veche un sufix adverbial rar întâlnit. Încă de la început, trebuie să remarcăm faptul că, în paginile studiilor dedicate adverbului, sufixul adverbial *-ul* nu este menţionat, chiar dacă apare în textele româneşti din secolul al XVII-lea, în regiunea Banat-Hunedoara, redactate cu alfabet latin şi cu ortografie maghiară. De asemenea, menţionăm că inventarul adverbelor în *-ul* este foarte redus (câteva unităţi) şi se pare că este vorba despre un afix, ale cărui origini trebuie căutate în limba maghiară, întrebuinţat pentru exprimarea modalităţii.

1. În maghiară, sufixul asupra căruia ne-am oprit este unul modal, însă nu se poate ataşa la orice bază derivativă, aşa cum ne-am aştepta, chiar dacă, în această limbă, posibilităţile de a exprima modalitatea sunt la fel de numeroase ca în română.

1.1. Astăzi, în maghiară, sufixul adverbial *-ul* prezintă două variante: *-ul* şi *-ül*, a căror întrebuinţare depinde foarte mult de armonia în cadrul cuvântului, în sensul că, dacă, în rădăcina cuvântului, avem una dintre vocalele *e*, *i*, *ö*, *ü*, atunci sufixul care se ataşează este *-ül*, iar, dacă, în rădăcină, sunt vocalele *a*, *o*, *u*, atunci trebuie să-l folosim pe *-ul*.

1.2. În zilele noastre, sufixul *-ul* este mai degrabă întrebuinţat pentru a desemna o limbă: *németül* ‘nemţeşte’, *oláhul* (peiorativ) ‘româneşte’, *olaszul* ‘italieneşte’, *románul* ‘româneşte’, şi, mai rar, denumeşte un comportament *betyárul* ‘haiduceşte’, *vitézül* ‘vitejeşte’, *ravaszul* ‘cu şiretenie’, *rosszul* ‘prost, rău, greşit’, *gazemberül* ‘mişeleşte, ticăloşeşte’, *kutyául* ‘câineşte‘.

BDD-V720 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:03:34 UTC)

2. Cele câteva forme în *-ul* care se găsesc în textele noastre vechi rămân tributare, probabil, unor modele maghiare care au fost calchiate.

În acest sens, Nicolae Drăganu susţine că „influenţa limbii ungureşti în acest timp era atât de puternică, încât numeroase cuvinte ungureşti erau întrebuinţate în limba românească, care nu era cultivată în şcoală, întocmai ca neologismele de astăzi. Nimic nu dovedeşte mai mult tăria acestei influenţe decât faptul că, în acest timp, afară de sufixele ungureşti pe care le avem şi acum în limbă […] eram pe cale să mai primim şi altele" (Drăganu 1924–1926, p. 147).

2.1. O primă semnalare a acestor adverbe o datorăm lui Gr. Silaşi care, prezentând o *Psaltire calviniano-romana versificată*, întocmeşte şi un „vocabulariu alfabeticu de tóte cuvintele şi formele bune mai vechie" (Silaşi 1875, p. 143), pe care îl prezintă în două numere ulterioare[1], considerând că majoritatea cuvintelor sunt „mai rare, mai arcaice, dara totu-odata bune romanesci" (nr. 13, p. 151).

În paginile glosarului, Gr. Silaşi înregistrează şi comentează unele forme mai vechi, pe care le consideră importante pentru cititor. Printre cuvintele menţionate, se găsesc şi aşa-numitele forme adverbiale în *-ul*, asupra cărora vom zăbovi.

Formele adverbiale sunt : ***adensulu***, *în adinsu* (Ps. XXXIII); ***adesulu***, *adeseori* (Ps. CIII); ***cu scurtulu***, *pre scurtu, scurtu*; ***nebuniulu***, *nebunesce* (Ps. LIX); ***orbiulu***, *orbesce* (Ps. LXXIX). Valoarea lor adverbială este de netăgăduit, însă credem că trebuie să facem o distincţie între acestea.

2.1.1. Primele forme trebuie mai degrabă apropiate de construcţiile româneşti cu articol hotărât aparent (falsă determinare), care sunt frecvente în limba veche (*cu totul*, *cu multul*, *cu dereptul*, *cu de-adinsul* (*cu tot adinsul*), *pe amănuntul*, *pre strîmbul*), nemaiamintindu-le pe cele care se încadrează în clasa locuţiunilor de tipul *de-a ... -ul*, *-a* (*de-a lungişul*, *de-a valoma*) decât de un posibil model maghiar:

(1) *şi eŭ intraiŭ* ***înlontrul****, văzuĭ copil gĭos mic zberănd* [...] (H, 111, p. 47);

[1] Vocabularul a apărut în „Transilvania", nr. 13 (1 iulie 1875) şi 14 (15 iulie 1875).

BDD-V720 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:03:34 UTC)

(2) *Mai **cu multul** spală-mă de fărădelegea mea şi de păcatul mieu curăţaşte-mă* [...] (D, PÎ, 63r, p. 405);

(3) [...] *cel ce au fost şi iaste, că iscodeşte şi ştie **cu amăruntul** ca un Dumnezeu adeverit* (EÎ, p. 248);

(4) *Spune-mi, fiule, au doară ai jurat **cu strâmbul** şi în ce chip te-ai jurat?* (AI, OD, f. 209v, p. 207);

(5) [...] *carele să scrie **pe amăruntul** toate şi **cu de-adinsul**, precum de alte ţări* [...] (CC, IŢR, 3r, p. 146);

(6) [...] *Si de Fet pre Fet tindesva mila Pr'acseja Kari cu derept szluseszk lui kari **adeszul** legsej* [...] (*apud* Drăganu 1924–1926, p. 148).

2.2. Nu puteam întrevedea o influenţă maghiară la aceste forme adverbiale pseudoarticulate menţionate mai sus, deoarece ele cunosc o răspândire mult mai largă şi le întâlnim şi în texte care nu au alfabet latin şi ortografie maghiară.

În acest sens, exemplul de mai jos, găsit într-o tipăritură bălgrădeană (*Pânea pruncilor*) cu slove chirilice, este elocvent şi ne ajută să înlăturăm o posibilă influenţă maghiară:

(7) *De ne vom pomeni **adesul** de spre priiatincii noştri şi grăi bine de ei şi tainele noastre lor le vom ivi* (PP, 63r, p. 58).

2.3. Într-adevăr, ultimele două adverbe extrase de Gr. Silaşi din *Psaltirea calviniano-romana versificată* (***nebuniul*** şi ***orbiul***) ne trimit spre un tipar maghiar, mai ales că o apropiere (formală) de afixul maghiar *-ul* se poate întrevedea.

Intervine însă o întrebare, şi anume dacă formele explicate de Gr. Silaşi (***nebuniulu***, *averbu ca mai diosu orbiulu, nebunesce*; ***orbiulu***, *ca mai susu nebuniulu orbesce*, *magh. vakmeröképpen*) sunt sigur calchiate sau nu?[2].

2.3.1. Punerea la îndoială a soluţiei propuse se datorează faptului că am identificat următoarea sintagmă în paginile unui text înrudit (*Psalterium Hungaricum*) (P, TRVALPH), provenind din aceeaşi zonă şi redactat cam în aceeaşi epocă:

[2] În maghiară, avem *bolondul* 'ca un nebun, orbeşte, pătimaş'.

BDD-V720 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:03:34 UTC)

(8) *Pre jel ele szegsate syrau/Forte* ***ku orbiu*** [...][3] (P, TRVALPH, p. LXIV, 19–20, p. 275).

2.3.2. Prin urmare, din exemplul nostru, reiese că, în limba română, în veacul al XVII-lea, exista un adjectiv *orbiu*[4] care intra, alături de prepoziţia *cu*, în structura unei locuţiuni adverbiale, şi aveau împreună înţelesul ‘orbeşte’. Acest fapt este evident, mai ales că unitatea frazeologică este precedată de un morfem al categoriei gramaticale a comparaţiei (*forte*).

2.3.2.1. Astfel, îndoiala lui N. Drăganu se poate infirma. Acesta susţinea, fără prea multe argumente, că „dacă în privinţa lui *amănuntul* am putea avea oarecare îndoială, putându-se ca autorii Dicţionarului să-l fi înţeles şi scos greşit din construcţiile *pre amănuntul*, *cu amănuntul*, *de-amănuntul*, *cu de-amănuntul*, această îndoială nu se poate menţine faţă de *ararul* şi *adesul*” (Drăganu 1924–1926, p. 147).

2.4. Dintre formele în *-ul*, *lupiul*[5] a fost discutată şi de V. Bogrea, care vede un „evident decalc, regional sau personal, după *farkasul*” (Bogrea 1922–1923, p. 803). În ceea ce ne priveşte, considerăm că este vorba despre o creaţie de autor care, cunoscând limba maghiară, a încercat să redea cât mai fidel forma românească (în maghiară, avem *farkas módjára* ‘în felul lupilor’, *mint a farkas* ‘ca lupii’ (*nevetni*, *sírni* ‘a plânge, a urla’).

[3] E posibil să avem un împrumut latinesc târziu. În latină, era întîlnit ca nume propriu *Orbius* (Gaffiot 1967, col. II, p. 1089).

[4] Sufixul *-iu*, în acest caz nu se mai referă la culoarea substantivului derivat, ci la o caracteristică a bazei. Opinia noastră este contrară celei propuse de Daniele Pantaleoni (P, TRVALPH, p. 122), care afirmă că „există o problemă în legătură cu sufixarea acestui cuvânt, sufixul *-iu* fiind adăugat de obicei la substantive de tip *aur*, *argint*, *aramă* etc. pentru a crea adjective precum *auriu*, *argintiu*, *arămiu* etc. O explicaţie posibilă pentru derivarea cuvântului nostru [s.n. *orbiu*] ar putea fi sufixul maghiar *-ul*, prin care în limba respectivă se creează adverbe pornind de la adjective: *magyar – magyarul*; *rossz* ‘rău’ – *rosszul*”. În limba română, există o serie de adjective în *-iu*, care nu se referă la culoare: *grijuliu*, *mijlociu*, *moliu* etc.

[5] Adjectivul *lupiu*, *-ie* este atestat în secolul al XX-lea cu înţelesul de ‘care are culoarea părului de lup’, însă noi considerăm că, mai degrabă, ar trebui plecat de la sensul ‘care are caracteristica bazei’. Cu siguranţă, acest cuvânt a existat şi în vechea română. De asemenea, avem în română şi adjectivul *vulpiu*.

BDD-V720 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:03:34 UTC)

2.5. Forme asemănătoare cu cele anterior discutate întâlneşte Gheorghe Chivu în paginile *Dictionarium valahico-latinum*. Autorul observă că „avem câteva forme neînregistrate anterior: *ararul* «rar», *adesul* «adesea», *amănuntul* «în mod amănunţit», *lupiul*, lupeşte, ca lupii, create după modelul adverbelor maghiare derivate cu *-ul*" şi consemnate exclusiv în texte bănăţene" (Chivu 2008, p. 56).

2.5.1. Având în vedere faptul că acest dicţionar provine tot din zona în care apar textele româneşti cu ortografie maghiară, s-ar putea ca, în paginile sale, să avem, de fapt, o glosare a unor texte, iar unul dintre acestea să fie chiar *Psaltirea calviniano-romana versificată*.

2.6. Consultarea mai multor dicţionare ample ale limbii maghiare pentru a identifica posibile forme primare maghiare calchiate sugerează că nu există un echivalent în *-ul* pentru *orbiul*, iar pe *farkasul* l-am găsit o singură dată (1864) (Czuczor, Fogarasi 1864, p. 64, col. II), de unde reiese că nu era un cuvânt larg răspândit în limba maghiară, din moment ce apare rareori înregistrat (explicat prin *farkas módjára* 'în felul lupilor'; *farkas gyanánt* 'a lua pe cineva drept lup')[6].

2.7. De altfel, nici în română nu putem afirma că sunt larg răspândite adverbele echivalente ale lui *farkasul*, folosirea lor fiind, mai ales, una dialectală, regională.Totuşi rămâne sub semnul întrebării de ce autorii nu au lăsat forme româneşti în texte şi a fost nevoie să calchieze.

După cum se ştie, româna dispune de mijloace variate de exprimare: pe de o parte avem *orbiş* şi *orbeşte*, iar, pe de altă parte, *lupiş* şi *lupeşte*. Probabil că, în română, la acea vreme, aceste adverbe nu cunoşteau în zona Banat-Hunedoara o întrebuinţare frecventă şi, de aceea, autorul a făcut apel la calcuri după posibile adverbe maghiare.

2.8. La fel, se poate discuta şi despre *nebuniul* care se apropie, în ceea ce priveşte semnificaţia şi afixul, de magh. *bolondul*. În ciuda faptului că nu avem atestată o formă *nebuniu*, trebuie să o presupunem, pentru a explica forma prezentă în dicţionar.

[6] Cele mai ample lucrări lucrări lexicografice bilingve româno-maghiare sau maghiaro-române sau cele regionale (ale graiurilor maghiare transilvănene) nici măcar nu-l menţionează). Noi am consultat, în acest sens, DRM, DMR, EMSz.

BDD-V720 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:03:34 UTC)

2.8.1. Astfel, prin intermediul explicaţiilor noastre, se infirmă şi teoria vehiculată de Nicolae Drăganu, potrivit căruia „e greu de spus cum s-a făcut derivaţiunea acestor trei adverbe din urmă [s.n. *lupiul*, *nebuniul*, *orbiul*] cât timp nu ştim sigur cum se rosteau: cu *i* ori cu *ĭ*. În cazul că rostirea ar fi fost cu ***į*** am putea să ne gândim ori la muierea consonantei finale a radicalului, mai ales în *nebuniul* < *nebuny* < *nebun* […] ori la alăturarea formei arhaice *-jul* a lui *-ul*, cu toate că aceasta se întrebuinţa de obiceiu numai în legătură cu cuvintele terminate în vocală” (Drăganu 1924–1926, p. 148).

2.9. Prin urmare, sufixul maghiar *-ul* (iar nu *-iul* sau *-jul* cum propune N. Dragănu) s-a ataşat unor baze adjectivale care aveau deja în structura lor sufixul *-iu*, afix ce permitea crearea unor adverbe ca cele anterior prezentate.

„Inventarea” unor cuvinte era o ultimă soluţie pentru grămăticii vremurilor, în speranţa că vor reuşi să explice cât mai bine cuvintele sau sensurile presărate în paginile textelor[7].

Se observă clar, aşa cum anticipa şi Nicolae Drăganu, că Halici [autorul *Dictionariumului valachico-latinum*] „vorbea şi scria mult mai uşor ungureşte decât româneşte. Şi aşa va fi făcut şi în graiul zilnic, mai ales că prietenii săi cei mai mulţi se recrutau dintre unguri şi saşi. Graiul său deci trebuie să fi fost plin de elemente ungureşti” (Drăganu 1924–1926, p. 149).

3. Faptele de limbă evidenţiate în acest studiu ne dovedesc că, în ceea ce priveşte derivarea adverbială cu afixul *-ul*, româna a imitat, probabil, un model maghiar, în acord cu posibilităţile a două sisteme lingvistice diferite: pe de o parte, cel românesc, pe de altă parte, cel maghiar. Artificialitatea formelor derivate în *-ul*, a făcut ca acestea să fie percepute ca străine şi să nu mai fie întrebuinţate peste veacuri, nici măcar în zona de provenienţă a textelor.

[7] Vezi cazul lui Teodor Corbea (2001), care inventează o serie de forme ce nu se mai regăsesc şi la alţi autori.

BDD-V720 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:03:34 UTC)

BIBLIOGRAFIE

a) *studii şi articole*:

Bogrea 1922–1923 = V. Bogrea, *Contribuţii la studiul sufixelor româneşti*, 1. *Un sufix unguresc în româneşte*, în DR III, 1922–1923, p. 803.

Ciompec 1985 = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie şi diacronie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985.

Ciompec 1980 = Georgeta Ciompec, *Observaţii asupra particulelor adverbiale din limba română*, în LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 85–95.

Drăganu 1924–1926 = N. Drăganu, *Mihail Halici (Contribuţie la istoria culturală românească din sec. XVII)*, în DR IV, 1924–1926, partea 1, p. 77–169.

Silaşi 1875 = Gr. Silaşi, *Psaltirea calviniano-romana versificată (Unu document literariu-istoricu de in secl. XVII)*, în „Transilvania", VIII, 1875, nr. 12, p. 141–145; 13, p. 151–153; nr. 14, p. 160–163.

b) *dicţionare*:

Corbea 2001 = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediţie de Alin Mihai Gherman, vol. I. *Studiu introductiv, note şi text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

Czuczor, Fogarasi 1864 = Czuczor Gergely, Fogarasi János, *A Magyar nyelv szótárará*, második kötet, Pest, Emich Gusztáv Magyaer Akademiai Nyomdasznál, 1864.

Chivu 2008 = Studiu lingvistic. Adverbul, în *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicţionar al limbii române*. Studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

Gaffiot 1967 = Félix Gaffiot, *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, Éditions Hachette, 1967.

DMR = Kelemen Béla, Szász Lörincz (coord.), *Dicţionar maghiar-român/Magyar-román szótar*, vol. I (A–J), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

DRM = Emil Petrovici, Kelemen Béla (coord.), *Dicţionar romîn-maghiar*, vol. I (A–L), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1964.

EMSz = Szabó T. Attila (coord.), *Erdély Magyar szótörténeti tár*, vol. III (Kötet EH–Felzs), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982.

c) *izvoare*:

CC, IŢR = Constantin Cantacuzino, *Istoriia Ţărâi Rumâneşti*. Ediţie critică, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar şi indice de nume proprii de Otilia Dragomir, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

PÎ = Dosoftei, *Psaltirea de-nţăles*. Text stabilit şi studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2007.

BDD-V720 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:03:34 UTC)

EÎ = *Evanghelie învăţătoare* (Govora, 1642). Ediţie, studiu introductiv, note şi glosar de Alin-Mihai Gherman, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.
H = *Herodot*. Ttraducere românească publicată după Manuscriptul găsit la Mănăstirea Coşula de Nicolae Iorga, Vălenii de Munte, Tipografia «Neamul Românesc», 1909 (ediţie anastatică, Bucureşti, Editura Artemis, 2003).
AI, OD = Antim Ivireanul, *Opere*. *Didahii*. Ediţie de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva, 1997.
P, TRVALPH = Daniele Pantaleoni, *Texte româneşti vechi cu alfabet latin*: *Psalterium Hungaricum, în traducere anonimă din secolul al XVII-lea*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2008.
PP = *Pânea pruncilor sau Învăţătura credinţii creştineşti strînsă în mică şumă*. Ediţie îngrijită de Florina Ilis. Studiu istoric de Ovidiu Ghitta. Studiu filologic de Florina Ilis, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008.

UN ANCIEN SUFFIXE ADVERBIAL RÉGIONAL: *-UL* (*Résumé*)

Dans son intervention, l'auteur se propose de discuter du problème d'un affixe adverbial à caractère régional entré en roumain suite aux contacts linguistiques roumano-hongrois. Cet affixe est présent seulement dans des textes anciens parus dans la zone comprise entre le Banat et Hunedoara, au Moyen Âge, écrits en roumain, en utilisant l'alphabet latin et l'orthographe hongroise.

Il semble que ce suffixe (*-ul*) soit d'origine magyare (voire *rosszul* 'faiblement, follement, simplement'), étant donné qu'il est très fréquent dans cette langue où il est employé avec une valeur adverbiale. Le problème essentiel est de démontrer qu'il existe deux affixes *-ul*, le premier entrant dans la structure des adverbes calqués d'après le modèle hongrois (*nebuniul*), et le second, dans la structure des adverbes anciens roumains (*adesul*). L'auteur s'attarde aussi sur l'origine des radicaux auxquels s'attache ce suffixe.

CUVINTE-CHEIE: *adverb, diacronie, derivare, sufixe, contacte lingvistice.*
KEYWORDS: *adverb, diachronie, derivation, suffix, languages in contact.*

Universitatea „Babeş-Bolyai"
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

BDD-V720 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:03:34 UTC)